

O kapitalismu a lidských vášních

Albert O. Hirschman: *Lidské vášně a osobní zájmy. Politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, 142 stran, ISBN 80-85959-63-1.*

„*Jak je vůbec možné, že se z činnosti, která byla z etického hlediska nanejvýš tolerována [tj. obchodu – pozn. aut.], mohlo stát povolání...?*“ Tuto otázku si na počátku 20. století položil německý sociolog M. Weber a jako odpověď na ni zformuloval na svou dobu odvážnou teorii o tom, že obchod a na něm založený kapitalistický společenský řád vzešly z prostředí minoritní protestantské komunity. Téměř o sto let později stejná problematika zaujala amerického vědce Alberta O. Hirschmana, profesora společenských věd na Princetonské univerzitě, který jí věnoval esej *Lidské vášně a osobní zájmy (The Passions and the Interests)* s podtitulem *Politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem*. Toto dílo poprvé vyšlo v roce 1981 v Princeton University Press. Člení se na tři kapitoly a je opatřeno poznámkovým aparátem, který současně do jisté míry nahrazuje chybějící seznam použité literatury.

K sepsání eseje autora motivovala „*neschopnost současných společenských věd osvětlit politické důsledky hospodářského růstu*“¹ a jeho víra, že pochopení historických souvislostí vzniku moderního ekonomického a politického systému by mohlo napomoci k tomto osvětlení. Proto se dílo nezaměřuje na nynější stav společnosti, ale obrací se do minulosti a analyzuje období od konce 15. do počátku 18. století, které je pro zrod kapitalismu považováno za klíčové. Zabývá se přitom sférou filozofickou (hlavní teoretické koncepce) a politickou (modely vládnutí), ponechává stranou hospodářské, sociální i kulturní charakteristiky dané epochy.

Ze třech hlavních hříchů popsanych sv. Augustinem z Hippa (touha po moci, touha po penězích a touha sexuální) středověk označoval za nejméně škodlivý hřích první, jak tvrdí A. O. Hirschman v první kapitole své eseje, nazvané *Jak byly na pomoc proti lidským vášním povolány osobní zájmy*, v níž rozebírá myšlenkové zdroje kapitalismu. Touha po moci či po slávě (*libido dominandi*) – pokračuje – mohla mít podle tehdejších názorů „*výkupnou společenskou hodnotu*“² a to na rozdíl od touhy po penězích, která byla chápána jako čistě soukromá a obecně zcela neprospěšná. Toto pojetí zpochybnila renesance, která popřela spásonosné účinky touhy po moci, ale automaticky nerehabitovala touhu po penězích. Rytířský ideál padl, bylo však ještě příliš brzy na to, aby jej nahradil ideál kupce.

V téže době – jak autor uvádí – došlo rovněž k přehodnocení pohledu na stát, jež je spojeno především se jménem italského učence N. Machiavelliho. Ve svém spise *Vladař z roku 1513* Machiavelli (na rozdíl od většiny svých předchůdců) nehledá cestu k ideálnímu uspořádání společnosti, snaží se pouze vladařům poskytnout praktické rady, jak se udržet u moci. Za jeden z klíčových faktorů označuje znalost lidí založenou na pochopení pravé podstaty lidské přirozenosti, tj. na tom, jaký člověk ve skutečnosti je, nikoli tedy na tom, jaký by měl být. Machiavelli se jako první nebojí jasně konstatovat, že lidská bytost není dokonalá a že ji ovládají nejrůznější, často velmi protichůdné vášně.

Podle názoru A. O. Hirschmana se tato myšlenka pod vlivem rozvoje přírodních věd rychle šířila a nakonec z úzkého rámce státovědy pronikla do obecné filozofie. Ta lidské vášně označila za negativní jev a snažila se nalézt způsob, jakým by s nimi bylo možné bojovat. Morálka a náboženství byly na základě předchozích zkušeností považovány za neúčinné, a proto se pozornost učenců obrátila jinam. Někteří (např. Hobbes) vyzývali k potlačení vášní cestou násilné represe řízené státem, další (např. Mandeville či Pascal) dávali přednost jejich nenásilnému společenskému „*ujarvení*“ cestou postupné civilizace a kultivace jedince a konečně poslední, k nimž patřili např. Bacon, Spinoza či Hume, prosazovali názor, že lidské vášně nelze nikdy definitivně porazit, ale jen neutralizovat jejich

záporné účinky tím, že se moc jedné postaví proti moci druhé. Tak vzniklo učení o vzájemně se vyvažujících vášních, které se brzy stalo velmi populární a ovlivnilo celou řadu oblastí společenského života, mj. státovědu (z níž vlastně původně vzešly jeho předpoklady), kde se odrazilo v teorii dělby moci.

A. O. Hirschman dále popisuje, jak se pohled na lidskou přirozenost a jí dominující vášně vyvíjel v průběhu 17. a 18. století. Nejprve začaly být vášně děleny na více a méně negativní, následně byly od vášní – nově chápaných čistě záporně – odlišeny zájmy. Ty sice také spadaly mezi přirozené lidské tužby, avšak podle tehdejších představ se vyznačovaly uvážeností a předvídatelností a bylo na ně pohlíženo poměrně shovívavě. Netrvalo dlouho a objevila se myšlenka, že by se zájmy mohly stát účinnou zbraní v boji proti vášním. Původně měly tuto úlohu hrát zájmy jako celek, ačkoli – jak autor upozorňuje – nikdy nedošlo k sestavení jejich kompletního katalogu. Později se usoudilo, že by se protiváhou všech zhoubných složek lidské přirozenosti mohl stát jediný zájem, a to zájem o hromadění majetku.

V závěru první kapitoly se A. O. Hirschman soustředí na otázku, proč se právě tento zájem začal těšit privilegovanému postavení. Vysvětlení nachází ve specifických znacích, jimiž se – alespoň podle názoru soudobé společnosti – vyznačuje a jejichž kombinace jej činí výjimečným. Jde především o stálost a o trvalost: „*Hrabivost či touha po zisku je všeobecnou vášní, jež je činna po všechen čas, na všech místech a ve všech lidech...*“³ „... je nám předána už v mateřském lůně a nikdy nás neopouští, dokud neodcházíme do hrobu.“⁴ Na rozdíl od jiných lidských tužeb (např. od milostného citu) tedy zájem o hromadění majetku nevzniká z dočasného vzplanutí, ale provází člověka po celý život. S úspěchem jej lze postavit proti jakékoli – vždy krátkodobé – vášni nebo proti jakémukoli jinému – netrvalému – zájmu a v tom spočívá jeho síla.

První charakteristický znak provází a do jisté míry vyrovnává druhý znak, a to neškodnost. Učenci 17. a 18. století označovali zájem o hromadění majetku za touhu „*pokojnou a nevášnivou*“⁵ „*jemnou a ušlechtilou – doux, apolished*“⁶ a nespátřovali v ní žádné ohrožení pro jedince nebo pro společnost. Všeobecně se rozšířilo přesvědčení, že „*je jen málo způsobů, jak se dá člověk zaměstnat nevinněji, než získávání peněz*“.⁷ Soudilo se, že lidé hromadící majetek nebudou sice nikomu prospěšní, nebudou ale také nikomu škodit, což se jevílo jako postačující. Logicky se dospělo k tomu, že ačkoli se na obchodníky i nadále pohlíželo s nepříliš velkou úctou, obchod a další činnosti spojené s vytvářením zisku začaly být systematicky podporovány. Jak autor správně konstatuje, „*v určitém smyslu vděčí triumf kapitalismu... za mnohé právě tomu, že ho skoro nikdo nebral vážně a všichni svorně odmítali věřit, že by byli kapitalisté schopni pojmout veliké záměry či dosáhnout pro sebe nějakých vymožeností*“.⁸

Na první kapitulu, zakončenou vítězstvím životního stylu založeného na hromadění majetku, navazuje kapitola, nazvaná *Jak se očekávalo, že hospodářský rozvoj povede ke zdokonalení politického řádu*, v níž A. O. Hirschman rozebírá učení hlavních představitelů ekonomického myšlení předkapitalistického období. Většina z nich nechápala ekonomiku jako samostatnou vědní disciplínu a spíše se zabývala otázkou, do jaké míry může hospodářská činnost přispět ke zdokonalení politického systému.

Francouzský osvícenský filozof Ch. de Montesquieu hledal prostředky k omezení absolutismu a vytvořil originální koncepci dělby politické moci, z níž demokratické politické systémy vycházejí dodnes. Méně známý – ačkoli podle mínění autora stejně významný – je Montesquieuův požadavek, aby vliv politické sféry jako celku navíc ještě vyvažovalo působení ekonomické sféry, která v důsledku vzestupu nových finančních institucí (např. směnky) získala schopnost připravit stát o značnou část jeho tradiční moci. Podobný názor zastával také anglický merkantilista Sir J. Steuart, který se domníval, že celková složitost a zranitelnost moderní ekonomiky činí panovníkova svévolná rozhodnutí a nerozvážné zásahy nemyslitelnými, neboť by byly příliš nákladné a rušivé. Méně optimisticky hodnotil situaci skotský osvícenec J. Millar, jenž soudil, že ekonomika sama ne-

dokáže čelit svévoli politické moci, a proto je nutné vytvořit zvláštní mechanismy, které by dopady nerozumného vnějšího zasahování do hospodářské oblasti zmírnily a automaticky by obnovily původní rovnováhu.

Montesquieua, Steuarta a Millara označuje A. O. Hirschman za hlavní tvůrce doktríny politického významu ekonomiky. K jejich odpůrcům, jimž ovšem také přísluší podíl na zrodu kapitalismu, autor řadí školu fyziokratů a skotského filozofa Adama Smitha. Ti sdíleli některé myšlenky Montesquieua, Steuarta a Millara (např. představu ekonomiky jako jemného mechanismu podobného hodinám, rozlišení movitého a nemovitého majetku a důraz na první z nich, obavy ze snahy mocných kontrolovat rozvoj hospodářství), vyvozovali z nich však odlišné závěry.

Fyziokraté (např. Quesnay a Mirabeau) nechtěli moc panovníka omezovat přímo, spíše se snažili přesvědčit jej o tom, že despotické zásahy do hospodářské sféry nejsou v jeho zájmu. Tvrdili, že ekonomika může fungovat v podstatě samostatně na základě principu *laissez-faire* (sledováním soukromého zájmu lidé mimovolně přispívají k veřejnému blahu), a proto by měl panovník sehrávat pouze úlohu korektora, který napravuje systémové nedostatky a řeší krizové situace.

Adam Smith, jehož dílo autor považuje za vrchol předkapitalistického ekonomického myšlení, zcela opustil rovinu politické argumentace a poprvé zdůvodnil pozitivní charakter honby za ziskem čistě ekonomicky. Moderní obchod vznikl podle jeho názoru díky dobrovolnému sebeomezení šlechty, která povýšila touhu po hmotných požitcích nabízených kupci nad své skutečné zájmy. Tím, že se hospodářství vymanilo z moci lokálních vládců, získalo možnost rozvíjet se téměř nezávisle na politice, kterou Smith označuje za sféru „*lidského bláznovství*“. Ekonomický pokrok přitom na politickou sféru zpětně působí a vnáší do ní modernizační prvky. Honba za ziskem jako jedna z forem realizace touhy po uznání ovšem vyvolává také některé negativní důsledky (např. atomizaci společnosti či pohrdání vzděláním).

V závěrečné kapitole *Několik poznámek na okraj jedné epizody intelektuálních dějin* A. O. Hirschman vyjadřuje souhlas s tezí M. Webera o vlivu protestantské etiky na vznik kapitalismu, odmítá však v tomto vlivu spatřovat faktor rozhodující, nebo dokonce jediný. Zdůrazňuje, že transformaci společenského řádu stěží mohla uskutečnit menšina, a doporučuje obrátit pozornost k proměnám myšlenkového a hodnotového systému „*mocenské a intelektuální elity*“⁹ předkapitalistického období.

Dále autor hodnotí, zda a popřípadě do jaké míry splnil kapitalismus očekávání, která do něj vložili jeho tvůrci. S jistou ironií přitom vychází z doktríny neočekávaných vedlejších účinků, podle níž se v případě, kdy realizace jisté koncepce vede k dosažení jiných než původně stanovených cílů, následně přehodnotí a přeformulují východiska a díky tomu jsou počáteční záměry zapomenuty. Kapitalismus měl za úkol zabránit politické svévoli a zkrotit vášně v člověku. Tohoto prvního cíle podle autorova názoru nedosáhl, neboť se ukázalo, že zájem o hromadění majetku automaticky nevede k omezení touhy po moci. Bohatství samo se naopak stalo klíčovým atributem moci ve společnosti, kde „*ještě nad ústavou stojí svatý, ctihodný, pevný, laskavý, milostivý, překrásný, vznešený, mladý a všemocný pětifrank*“¹⁰ a důraz na něj kladený vyvolal stav, kdy se lidé v zájmu zachování majetku dobrovolně vzdávají svobody a podrobují se autoritativní vládě. Druhý cíl – zkrocení vášní v člověku – byl podle názoru A. O. Hirschmana částečně naplněn, neboť lidé se pod vlivem kapitalismu změnili v „*méně všestranné, méně nepředvídatelné a více jednodimenzionální osobnosti*“.¹¹ Paradoxní je – jak autor dodává –, že právě tento „úspěch“ bývá kapitalismu nejčastěji vytýkán, neboť v něm mnozí vidí zdroj odcizení člověka sobě samému.

Závěr eseje *Lidské vášně a osobní zájmy* zůstává otevřený a ponechává čtenářům široký prostor k tomu, aby si z autorova „*nového přístupu k interpretaci ducha kapitalismu a jeho vzniku*“¹² vyvodili samostatné závěry. A. O. Hirschmanovi by jistě bylo možné vytknout, že zrod kapitalismu vysvětluje pouze na základě argumentů z „*intelektuálních dě-*

RECENZE

*jin*¹³ a zcela odhlíží od reálného působení jiných faktorů. Vzhledem ke složitosti problematiky se však fakt, že se autor zaměřuje jen na jeden z jejích aspektů, jeví spíše jako klad. Tím více, že daný aspekt – hodnocení vzniku moderního ekonomického řádu z pohledu filozofie – byl v minulosti poněkud opomíjen a diskuzi většinou dominovaly ekonomické hypotézy.

Albert O. Hirschman neodmítá dosavadní přístupy a nechce je nahradit novou ucelenou koncepcí, pouze upozorňuje na skutečnost, že zrod kapitalismu představoval velmi složitý proces a svou roli v něm sehrála celá řada nejrůznějších aktérů. Nelze pochybovat o tom, že pro společnost, kterou charakterizuje jistá „intelektuální bída“,¹⁴ způsobená „vynucenou specializací“,¹⁵ má takovéto připomenutí polykauzálních souvislostí vzniku komplexních jevů velký význam.

Recenzovaná esej poskytuje zajímavý pohled na problematiku, která ještě zdaleka není zpracována vyčerpávajícím způsobem. Ačkoli místy působí autorova argumentace poněkud komplikovaně, až uměle, dílo obecně nepostrádá vnitřní logickou stavbu a vyznačuje se též chvályhodnou snahou o maximální srozumitelnost. Pokud A. O. Hirschman opravdu – jak tvrdí – nechtěl ve své eseji „vyřešit otázky přítomného dne“,¹⁶ ale pouze „pозvednout úroveň současné debaty“,¹⁷ nelze než konstatovat, že se mu tohoto cíle podařilo dosáhnout.

Veronika Bílková

¹ Hirschman, Albert O.: *Lidské vášně a osobní zájmy. Politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 9.

² Tamtéž, s. 16.

³ Tamtéž, s. 55 (citován D. Hume).

⁴ Tamtéž, s. 66 (citován A. Smith).

⁵ Tamtéž (citován A. Smith).

⁶ Tamtéž, s. 58.

⁷ Tamtéž (citován Johnson).

⁸ Tamtéž, s. 59.

⁹ Tamtéž, s. 124.

¹⁰ Tamtéž, s. 118 (citován H. de Balzac).

¹¹ Tamtéž, s. 126.

¹² Tamtéž, s. 9.

¹³ Tamtéž, s. 129.

¹⁴ Tamtéž, s. 9.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž, s. 129.

¹⁷ Tamtéž.